

БЪЛГАРСКИ УЧЕБНИ, СПРАВОЧНИ И НАУЧНИ АТЛАСИ

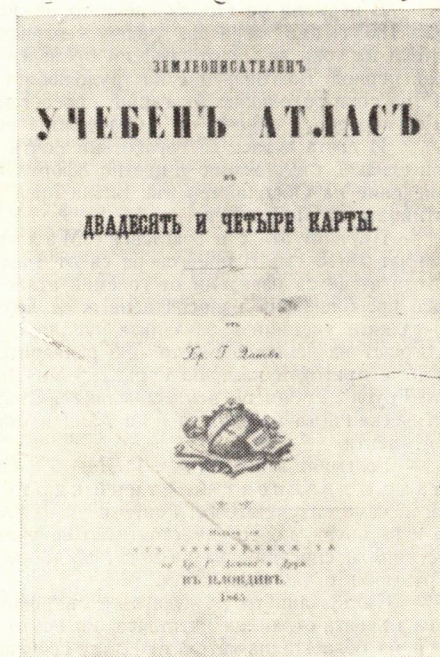
Й. Савов

Почти едновременно с възникването и формирането на географията като учебен предмет у нас се появяват и първите картографски произведения на български език. На първо място трябва да споменем географския глобус, изработен през 30-те години на миналия век от известния просветен деятел и педагог Неофит Рилски (Л. Динев, 1953), а така също и картата на родолюбивия българин Александър хаджи Руссет, озаглавена „Карта на сегашна България, Тракия и Македония и на прилежащите земи“, издадена в Страсбург през 1843 г. По-късно (1862/1863) излизат картите на Димитрий Ангелидев, на Васил Д. Стоянов и серията учебни карти на Христо Г. Данов.

Географските атласи като най-важния и сложен вид картографски произведения се появяват малко по-късно (1865), но тяхната поява бележи нов етап в развитието на българската картография — началото на по-организирана и плодотворна картографска дейност и по-голяма популярност на картографските произведения. Написани на роден български език, попаднали в ръцете на учащите се, българските атласи излизат извън пределите на тогавашното училище и проникват дълбоко сред народа. Този факт има изключително важно значение за по-нататъшното национално осъзнаване на българския народ и засилване на борбата му за освобождение.

Първите наши атласи, пък дори всички, издадени до 9. IX. 1944 г., не отговарят на съвременните изисквания както по отношение на пълнотата на съдържанието, така и по неговото вътрешно единство, целенасоченост и общност на методите и средствата за картографско изображение. Те не могат да претендират и за някаква оригиналност. Повечето от картите (с изключение тези за България) са заимствувани от чужди издания.

Ако днес България разполага с опитни картографски кадри и е снабдена със съвременна техника, която дава възможност да се печатат и най-сложни карти и атласи, в миналото с малки изключения картите и атласите са печатани в чужбина, което е било свързано с много неудобства и трудности. Най-вече нашите издатели са били свързани с виенските картографски заведения на Фрайтаг и Бернд, на Обенхаймер и др. или с някои парижки издателства.

Фиг. 1. Заглавната страница на първия български атлас (1865 г.)

Преди да пристъпим към конкретния обзор на наличните атласи, трябва да отбележим, че нямаше възможност да се запознаем с всички наши издания въпреки положените усилия. За съжаление в България липсва една пълна колекция от картографски издания. Най-богатата в това отношение сбирка е тази при Народната библиотека „Кирил и Методий“, но тя е сравнително късно организирана и все още не са издирени и закупени всички карти и атласи, особено най-старите. Някои атласи намерихме в библиотеките на географските институти при БАН и Софийския университет, в ПО „Картпроект“, в Народната библиотека „Ив. Вазов“ в Пловдив или у някои частни лица. Съвсем оскъдни са и публикациите по картографската библиография и статии с обзорен или критичен характер за нашите карти и атласи. Ето защо ще приемем с благодарност, ако някои автори положат усилия и допълнят настоящите проучвания.

Тъй като броят на нашите атласи не е голям (около 45 заглавия), за по-голяма прегледност ще ги разгледаме в хронологичен ред, без да се въвеждат допълнителни класификации (по съдържание, предназначение, териториален обхват и пр.). Възприетата периодизация до Освобождението, от Освобождението до 9. XI. 1944 г. и след 9. IX. 1944 г. отговаря на етапите на обществено-икономическото развитие на нашата страна.

При крайно тежките условия на турското робство българската картна продукция до Освобождението е съвсем бедна. Нашата картография в този период е била насочена главно за задоволяване нуждите на новосъздадените български училища и отчасти да откликне на обществено-политическото развитие на българския народ; на възникналата в резултат на засиленото национално съзнание необходимост за опознаване на родната земя; за задоволяване нуждите на търговията, пътуванията и пр.; за разширяване на географския кръгзор на нашия народ.

В периода на Освобождението важно място заемат издадените от Хр. Г. Данов през 1865 г. във Виена два учебни географски атласа. Това са не само първите представители на този вид картографски произведения на български език, но и единствени в този период. Благодарение на трудолюбието, неизчерпаемата енергия и предприемчивостта на този родолюбив българин, просветен деятел и книжар ние днес можем все пак да се гордеем с повече от 100-годишна история на българските атласи.

И двата атласа са изработени почти едновременно по едни и същи материали, при еднакво съдържание и цветно оформление. Картите са печатани в литографското заведение на Обенхаймер във Виена през 1864/1865 г., а текстовите страници — в печатницата на Л. Соммер.

Първият атлас е озаглавен „Малък учебен атлас в девет карти“ (формат 28/18 см). В предговора си от 1 април 1865 г. Хр. Г. Данов говори, че картите в този атлас са извадени от големия атлас с цел да може да се даде на учащите се едно пособие на по-износна цена, а, от друга страна, за да могат с него да си служат по-малките ученици в началните училища, които се занимават само с изучаване първата част на земеописанието — „Предварителни познания за петте части на света“. Атласът е пригоден напълно и съгласуван „да отговаря по всичко“ с учебника на Йоаким Груев „Уроци по земеописание“. Съдържа карта на полукълбата, физическа и политическа карта на Европа и на Азия и още четири политически карти на останалите континенти.

Големият атлас на Хр. Г. Данов е озаглавен „Земеописателен учебен атлас в двадесет и четири карти“, формат 28/18 см. Той е бил предназначен не само за учениците, които изучават земеописание под ръководството на учител, но и за онези, които самостоятелно се учат, и за всички грамотни, които четат книги, вестници и списания, за да могат по-добре да се ориентират в събитията, които стават в различните части на света.

Съдържанието на атласа се съпровожда от обяснителен текст. Подробно се пояснява първата страница на атласа, на която чрез 13 чертежа са онагледени някои въпроси из областта на математическата география като: най-важните линии и точки на небесната сфера и земното кълбо; доказателства, че Земята е кръгла; движение на Земята около Слънцето и смяната на годишните времена, на деня и на нощта; планетната система; слънчеви и лунни затъмнения; приливи и отливи и пр.

Следващите страници се заемат от карти на полукълбата, водоописателна (хидрографска) карта на Земята, карти на континентите, както в малкия атлас, а освен тях

поместени са и карти на държавите в Европа. Почти всички карти се съпровождат с хипсометрични профили и таблици с административно-справочни данни. За някои по-интересни части на континентите са дадени и допълнителни карти-врезки, напр. на Хималаите, на Капската област, на Мексиканското плато и пр. По-сетнешните издания са допълнени с карта на България в М 1: 1 500 000.

Както се вижда, атласът има богато съдържание. Картните листове са разнообразни с допълнителни графически изображения и справочни данни. За по-голяма яснота и прегледност отделните елементи са отпечатани в различни цветове. Всичко това говори за едно добре подредено учебно пособие на съвременно (тогавашно) техническо ниво. Този атлас не може да има претенции за напълно оригинално произведение. Както се съобщава в предговора, като основа е използван учебният атлас на Адами. Ползвани са също така Щилеровият атлас, атласите на Галеси, Симашко и Сидов, а също и други картни материали и литературни източници, допълнени с личните познания на съставителя.

Този атлас е претърпял няколко издания, в които са правени някои частични допълнения и поправки, без обаче да се променя общият му вид. Последното, 6-ото по-равено издание е излязло след Освобождението, през 1880 г. Тук е мястото да отбележим и значението на атласа не само като пръв български атлас, но и като единствен, който в продължение на повече от 30 години е служил на редица поколения учещи се в овладяването на трайни географски знания и е способствувал за развитието и оформянето на географията в България като учебен предмет и като наука.

* * *

След Освобождението, пък дори и през целия период на капитализма българската картография се развива главно във военно направление. Мощен тласък за това развитие дават руските военни топографи, които по време на Руско-турската освободителна война (1877/1878) направиха първата подробна топографска снимка на нашите земи въз основа на която се съставят и първите точни карти на България за учебни и граждански цели, а по-късно и създаването на Военния географски институт (1891), който продължава работата по едромасштабното картографиране на нашата страна.

Гражданската картография непосредствено след Освобождението бележи известни успехи предимно в издаването на общогеографски, физически, административни, етнографски и други карти на България с оглед задоволяване нуждите на училищата, на различните учреждения и за гражданството. Създаването на Статистическото управление дава обилен материал главно за демографски изследвания. Откриването през 1888 г. на Софийския университет особено много допринася за развитие на тематичната картография.

В първите 15 години след Освобождението обаче не се издава нито един нов атлас. Едва през последното десетилетие на миналия век се издават 12 атласа с различно предназначение. В началото на 90-те години нашите училища биват снабдени с два нови атласа, съставени от Григор Иванов и Йордан Божилков, учители по география в Сливенската реална гимназия, издание на книжарницата на Ш. Деллаграф в Париж. Това са в същност двете части на Малкия географски атлас на френския учен Е. Левасьор, професор в Колеж дьо Франс в Париж.

Първоначално в съкратен вид излиза първата част на Левасьоровия атлас, озаглавен „Малък атлас на Земята“. В него се съдържат 12 карти общо за Земята като цяло и на отделните континенти. Вероятно по същото време (атласите са без година на издаването) излиза и втората част на атласа под заглавие „Малък географически атлас“. В него се съдържат всичко 18 карти—Европа и по-важните европейски страни.

В началото на учебната 1892/1893 г. излиза повторно първата част на атласа, но с променено заглавие — „Малък географически атлас“, а на следващата година (1893) излиза отново и двете части на „Малък географически атлас“. Този път обаче не само че са без съкращения, но са допълнени с нови карти, предимно за България.

В първата част се съдържат вече не 12, а 28 карти. Първите страници са посветени на темата „Космография“. Дадени са чертежи, с които се показва сравнител-

ната големина на Слънцето и планетите, приливи и отливи, Голямата и Малката мечка с полярната звезда, слънчево и лунно затъмнение и т. н. Тези изображения са били взети от географския атлас на ген. Ниокс, професор във висшето всенно училище в Париж. По-нататък следват няколко карти на Земята в М 1:200 000 000 — физическа, на температурата, валежите и човешките племена. За всяка част на света (континент) са дадени по две карти — физическа и политическа. Освен това атласът съдържа карти на по-големите страни в света. Към тях са включени и допълнителни карти за отделни важни райони и планове на столиците. В края на атласа са дадени политическа карта на Балканския п-в, административна карта на България и две карти на Земята — растителност и животни и гъстота на населението.

Във втората част освен 18-те карти на Европа и европейските страни, съдържащи се в първото издание, са включени още 4 карти на България в М 1:2 500 000, а именно: планини, води, административно подразделение и главни пътища за съобщение и население. Това са съвсем нови карти, несъдържащи се в оригиналния атлас на Е. Левасюр. Съставени са от издателите, като са ползвани най-новите картни материали — Шилеровият Hand Atlas, картите на България, издадени от Хр. Г. Данов и Х. и К. Шкорпил, и „Карта части Балканского полуострова“, издадена в Санкт-Петербург под редакцията на Де Ливорна. С тези нови карти двамата сливенски учители искали да поставят основите на един бъдещ учебен географски атлас на България, но, изглежда, по-късно тази идея е била изоставена.

Разглежданите издания на „Малкия географически атлас“ имат действително малък формат — 19/13 см, за да бъдат атласите наистина наръчни и удобни за използване.

Българското издание в сравнение с френското се отличава с по-малка натовареност, съобразно с условията на нашите училища, шрифтовете са по-едри, а оцветяването е подобро. Всички карти са осъвременени и допълнени, а тази на Африка е почти изцяло пресъставена по данни, получени от най-новите географски изследвания. Тези факти подсилват още повече заслугата на двамата предприемчиви учители за развитието на българската учебна картография.

Друго интересно издание по това време е атласът „Княжество България — преброяване на 1 януари 1893 г.“, формат 42/32 см. Това е първият опит за една научна разработка и картографско представяне на някои резултати от преброяването на населението през 1893 г. Атласът е издание на Статистическия бюро и се състои от 14 карти в М 1:1 000 000. Разработени по способа на цветната картограма по околии, те дават нагледна представа за състоянието и териториалното разпределение на населението, за гъстотата и динамиката, за структурата по пол и вероизповедание, грамотност и пр. Една част от картите са отпечатани в Държавната печатница, а другите в картографическия институт при Генералния щаб на армията. Заглавията и легендите са преведени на френски език.

През 1894 г. излиза от печат първият български „Учебен исторически атлас“, съставен от Д. В. Манчов, формат 28/22 см. Съобразно със съдържанието атласът е предназначен за изучаване на обща и отечествена история от древността до най-ново време. Освен двадесетте страници с карти атласът съдържа и осем страници с рисунки, изображения на древни архитектурни паметници, барелефи и портрети на исторически личности, божества и пр. Въпреки че е бил критикуван на времето поради многото грешки и непълноти, този атлас е изиграл важна роля при обучението по история. „29 географически карти за изучаване отечествената география“ е атлас от контурни карти, съставени и изчертани от М. А. Ножаков — учител в кюстендилското трикласно педагогическо училище, издание на Г. А. Ножаков, София, 1897 г., формат 23 32 см.

Първите две страници се заемат от орохидрографски карти (скици) на Балканския п-в и България, следват карти на Западна Стара планина, на Централна Стара планина, на Рила и Родопите и на планините в Югозападна България. По-нататък следват карти на тогавашните окръзи в България и накрая карти на Европейска Турция, Македония, Сърбия, Гърция и Черна гора.

Атласът е бил предназначен за самостоятелна работа на учениците в клас или при домашна обстановка. Този метод на обучение е бил препоръчан и задължително въведен в нашите училища от Министерството на народната просвета. Картите са доста

схематични. Отпечатани са в черен цвят и съдържат хидрографски обекти, населени места, политико-административни граници, орографски единици, проходи, върхове, пътища. В графично отношение не са на нужната висота, но по-важно е да се подчертае, че това е първият атлас с контурни карти на България, съставени и изцяло отпечатани в нашата страна. Подобен на него е атласът „22 контурни карти за изучаване на всеобща география“, съставен по Г. Фрайтаг, съдържащ карти на земните полукълба, континентите и по-големите европейски страни. От този род е и така нареченият „Репетиционен атлас-тетрадка“, на Г. Ножаков и Гр. Иванов — нагледно и достъпно помагало за упражнение в карточертане по отечественоведение във IV отделение на основните училища, издаден в Пловдив през 1898 г.

За учебната 1898/1899 г. Хр. Г. Данов издава четири нови атласа, предназначени за учениците от различните класове.

„Софийски отечествен атлас, част I“ — помагало за постепенно нагледно изучаване на отечественото земеописание съвместно с отечественоведението в трето отделение на основните училища. Състои се от 8 карти, 6 статистически таблици, предадени диаграмно, и две страници текст (предговор).

Чрез картните страници се дава постепенният преход от едрия план към средно- и дребномашабните карти. Започва се с плана на класната стая, училищния двор, участък от гр. София, целия гр. София, следват картите на околностите на София, Софийски окръг, карти на България, Европа и земните полукълба.

Статистическите таблици отразяват площта и населението на държавите в Европа, разпределението на населението в Европа по народностен състав и вероизповедание, сравнителна големина на земните части (континенти) по площ и население, най-големите височини и дълбочини по Земята, по-забележителните градове.

Втората част на Софийския отечествен атлас е предназначена за учениците от IV отл. на основните училища. Тук до голяма степен се повтаря съдържанието на първата част, като само в началото вместо плановите на училището, гр. София и Софийски окръг се дават изглед и карта на една покрайнина и две карти (физическа и политическа) на Балканския п-в. Картата на България е в по-дребен мащаб (1:2 000 000).

И двете части на атласа са във формат 34/24 см. Печатани са в картографското заведение на Фрайтаг и Берид във Виена.

Другите два атласа на Хр. Г. Данов представляват двете части на „Всеобщ географически атлас“, предназначен за I и II клас на средните училища.

Първата част се състои от десет заглавия, предимно политически карти на континентите. Поместена е карта на Северното звездно небе, а са включени и статистически таблици и диаграми. Втората част съдържа физически и политически карти на шестте континента и физическа карта на земните полукълба, или всичко 13 карти. Завършва със страница, на която са поместени сравнителни диаграми за по-големите реки и планини в света.

От едно съобщение на Хр. Г. Данов узнаваме, че е предстояло издаването на трета и четвърта част на Всеобщия географически атлас. Не сме сигурни обаче дали са били отпечатани тези две части, тъй като не можахме да ги открием, нито пък срещнахме нещо писано за тях.

За да привършим с наличните атласи, издадени в периода до 1900 г., трябва да споменем и за съставения от Хр. Г. Данов „Исторически атлас на Европа от 7 карти“, формат 24/16 см. Предназначен е за онагледяване на учебника по средна история от Кепов и Грънчаров. За географите интерес представлява последната карта, на която са показани великите географски открития — маршрутите на Бартоломея Диас, Васко да Гама, Педро Кабрал, Колумб, Магелан, Ходейда и Веспучи.

Опитите за съставянето на географски и други атласи през периода след 1900 г. до края на Първата световна война са сравнително малко. През 1901 г. книжарницата на Д. Голов, София, издава един свитък от десет карти, озаглавен „Атлас по отбраната за Плевен“ от Музаффер паша и Талът бей. Картите са отпечатани във Военния картографски и-т. Върху две генерални карти на България в М 1:100 000 и осем топографски листа в М 1:50 000 е нанесена конкретната военна обстановка към определени дати. Написани са имената на подразделенията, взели участие в боевете за освобождението на гр. Плевен.

През 1907 г. Министерството на народната просвета одобрява за учебно помагало атласа на Д. Илков и Ф. Пайер, озаглавен „Географически атлас за българските основни училища“, печата и издава В. Рожанковски и С-ие в Загреб, формат 30/22 см. Това е един оригинален и интересен български атлас, комбинация от карти, рисунки и снимки. На първите няколко страници са дадени 30 цветни рисунки, чрез които нагледно са показани главните форми на сушата и някои интересни атмосферни явления, като дъга, северно сияние, смерч и др. Следват страници с топографска карта и условни знаци, план на училищен двор и класна стая, план на София в М 1:15 000, карти на полукълбата, Европа, Балканския полуостров и България и страници с астрономични чертежи. Всички карти са отпечатани на лицевата страна на страниците. На гърба са дадени цветни рисунки на национални български носии от различни части на страната и черно-бели снимки на исторически, стопански или природни обекти, изгледи на различни градове и пр.

Целта на атласа е била чрез многобройните илюстрации да се направят по-лесни и сигурни първите стъпки на детето в областта на географията. Особено внимание е обърнато на това, щото детето естествено и неусетно да привикне да разбира географската карта и да си служи с нея.

Интересен и сравнително голям атлас, издаден през този период от лито-картографическото заведение на Янко С. Ковачев в София, носи име „Учебен географически атлас за горните класове с 65 карти“. Този учебен географски атлас с формат 32/29 см има интересен замисъл. Наред с физическите и политическите карти на различните части на света (континенти и отделни страни) се редуват и контурно-бланкови карти с нанесено специално съдържание, което ученикът трябва да обясни в легендата, да напише картата, а също така да извърши осветяването, т. е. под ръководството на учител или самостоятелно да участвува в съставянето на картите.

Съдържанието на атласа е разнообразно и с карти на Северното и Южното небе, на Слънчевата система и различните космически явления. Има специална страница с карта на видимата страна на Луната с лунните кратери и морета. Налице са и няколко специални световни карти — валежи, температура с ветрове, морски течения, вулканизъм и пр. Атласът е без година на издание. От съдържанието на картите за България може да се предполога, че е излязъл около 1909 г.

Последен атлас през този период е историко-етнографският атлас на Димитър Ризов — „Българите в техните исторически, етнографически и политически граници“, издаден от кралската придворна литография и печатница „Wilhelm Greve“ в Берлин, 1917 г. Като се изключи предговорът, пропит изцяло от великобългарски шовинизъм, написан от Д. Ризов, пълномощен министър по това време в Берлин, това издание заслужава да му обърнем необходимото внимание, още повече, че може да се счита като пръв научен атлас в България. Интересен е и фактът, че етнографската част на атласа е разработена от основоположника на географската наука в България проф. А. Иширков, а историческата част — от проф. В. Златарски и може би по-правилно ще бъде, ако двамата професори се цитират в бъдеще като автори на това издание.

Общо и двете части на атласа съдържат 40 карти, разположени на 74 страници с формат 30/30 см. Освен историческите карти атласът съдържа и много ценни етнографски карти на нашите земи, съставени от чужди автори, както и двете български етнографски карти на В. Кънчев (1900) и на професорите А. Иширков, Л. Милетич, И. Иванов, С. Романски и Б. Цонев (1915). Всички карти са придружени с коментар, написан, както и предговорът, на немски, френски, английски и български език.

В периода между двете световни войни положението с атласите не се променя, дори се забелязва известен застои. В първите десет години се появяват няколко свитъка от карти, издание на книгоиздателството на Хр. Г. Данов в Пловдив, приложения към различните учебници по география и история. Това са: Пет карти за I прогимназиален клас — полукълба, Азия, Африка, Австралия, Сев. и Ю. Америка (изд. вероятно 1921); Атлас от единадесет карти (на Европа и Америка), необходими при изучаване география в пети клас на реалните училища (1923); Атлас от 20 карти за изучаване на обща и българска история във II и III клас на народните прогимназии (1923); Атлас от седем карти (на Земята), необходими при изучаване география в VII кл. на средните училища (1925). Форматът на тези атласи е кни-

жен 24/16 см. Повечето от картите са препечатка от по-старите издания на Хр. Г. Данов. Отпечатването е извършено във Фрайтаг и Бернд — Виена.

По-голям атлас през периода е този на Д. Илков, озаглавен „Атлас св. св. Кирил и Методий“, издание на картографическа и-т във Висна (с предговор от 24 май 1926 г.). Подобно на загребското издание от 1907 г. и тук Д. Илков започва своя атлас с цветни картини. Картният материал е разширен и осъвременен. Въмъкнати са нови заглавия — политическа карта на Европа, физическа и политическа карта на Азия, Африка, Австралия с Океания и Сев. и Ю. Америка.

„Атлас от географски скици“ (помагало за курсисти и учители), издаден през 1936 г. в Пловдив от Стефан Ст. Странски, преподавател при Пловдивския учителски и-т, атлас от 31 страници, формат 34/24 см, съдържат 27 едноцветни орохидрографски скици на Европа и европейските страни, Сев., Ср. и Ю. Америка, страните от Близкия Изток и останалите части на Азия, Африка, Австралия с Нова Зеландия и Океания. Скиците са грубо изчертани, без каквото и да е стремж за някаква картографска генерализация. Освен релефа и хидрографията те съдържат още държавните граници и по-главните населени места. Целта на атласа е била да се популяризира изучаването на географията посредством чертане на скици, при което освен мозъка участие вземат и другите органи.

През 1938 г. Стефан Странски издава втори „атлас“, озаглавен „Географски статистически атлас“ (наречен справочник), помагало за учители и курсисти, формат 34/24 см. Това пособие по-скоро би трябвало да се нарече географски статистически справочник, отколкото атлас, тъй като цялото му съдържание (75 стр.) е изпълнено със справочни данни и статистически таблици, отнасящи се за света като цяло, отделните континенти и държави, а така също и за България.

В навечерието на Втората световна война и особено след нейното започване интересът към географската карта значително нарасна. Осезателно се почувствува липсата на едно справочно картографско пособие за отделните страни на света. С оглед на това през 1940 г. редакцията на седмичния вестник „Илюстрирана политика“ отпечата един свитък от карти под заглавие Атлас „Илюстрирана политика“. По общия вид и съдържание на картите, по начина на тяхното подреждане и отпечатване имаме пълно основание да кажем, че това е едно набързо съкметено военновременно издание без особени качества и претенции. Неговите 36 страници са запълнени с физически, политически и стопански карти на света, на отделните континенти и страни, най-вече от Европа. Картите са отпечатани в един или два цвята.

Последно издание през разглеждания период е „Исторически атлас на Средновековна България“ от В. Миков и Йв. Орманджиев, изд. „Българска книга“, София, 1943 г., формат 31/23 см. Атласът съдържа 32 страници с карти, снимки, скици и обяснителни текстове, които илюстрират периода от образуването на българската държава до падането ѝ под турска власт. Картите имат характер на схеми и са без картографска мрежа и мащаб.

* * *

От направения кратък преглед става съвсем очевидно, че през целия период на капиталистическото развитие на България и особено през последните две-три десетилетия не беше създаден нито един по-сериозен атлас. Първият атлас, издаден след 9.IX. 1944 г., бе посветен на Съветския съюз. Озаглавен е „СССР в карти и диаграми“, изд. „Буква“, ОО д-во, София, 1946 г. Атласът е съставен от В. Кулев, като картите и диаграмите са изработени от картографа Ем. Ценов. Съдържа 62 страници с картосхеми, диаграми, таблици и текстове, формат 17/24 см. По начина на отпечатване (картите са само в два цвята) и по наличието на голямото количество текст (близо 50% от общия обем) атласът може да се отнесе към книгите, но обстоятелството, че съдържа и голям брой карти (всичко 41), съставени и оформени по различни картографски способи, дава основание да го наречем географски атлас. В него се прави комплексна характеристика на територията на СССР. Показани са успехите на страната през годините на съветската власт.

Годините от 1946 до 1956 са години на създаване, развитие и укрепване на гражданската картография в България. Успехите на народната власт в изграждането на со-

циализма не можеха да не гласнат напред развитието на различните клонове на науката, образованието и техниката. За да се отговори на нуждите на народното стопанство и най-вече на учебното дело, през 1946 г. към издателство „Народна просвета“ се създава отдел за изработване на карти и други нагледни помагала, който по-късно преминава към „Учтехпром“ и се разширява, а от 1952 г. се обособява в самостоятелна организация „Картпроект“. Печатната картографска база при литография „Балкан“ се обособява също в отделно предприятие — Картна ф-ка. В ПО „Картпроект“ се изработва първият „Климатичен атлас на България“, съставен и оформен по авторските материали на сътрудниците при ХМС под общата редакция на проф. д-р Л. Кръстанов и ст. н. с. Л. Събев. Отпечатването на първите карти от този атлас започва през 1954 г., а окончателното му завършване става през 1957 г. Атласът има формат 48/34 см. Съдържа 90 многоцветни карти, разпределени в осем дяла: физическа карта, вятър, температура на въздуха, валеж, снежна покривка, влажност на въздуха, облачност и климатични райони. Две трети от картите са в М 1:1 000 000, а останалите — в М 1:2 000 000. Макар и да има някои пропуски, все пак като пръв опит за една подробна научна разработка и картографско представяне хода и особеностите на климатичните елементи в България този атлас заема важно място в нашата картографска продукция.

Значително картографско произведение, което по своята научна стойност, познавателни и методически качества далеч превъзхожда всички по-рано издадени атласи, е „Учебен географски атлас“, издаден през 1959 г., предназначен за всички класове на средния курс на нашите училища.

Тематиката на атласа е разработена от редакционна колегия, в която влизат изтъкнати наши географи и картографи. Атласът съдържа 95 стр. с карти, 5 стр. картометрични и статистически данни и 14 стр. азбучен указател на географските имена. Може да се каже, че това е не само един регионален, но същевременно и комплексен географски атлас на света и България, с богата и разнообразна тематика, с голям брой физически, икономически и други специални карти на света, континентите и отделните държави; с множество допълнителни карти-врезки на интересни части от земното кълбо, планове на градове, хипсометрични профили, диаграми и пр. От всички карти най-голям интерес представляват геоморфоложките карти на света и континентите, съставени от проф. Ж. Гълъбов, а така също и картите, посветени на България, по-голямата част от които са също напълно оригинални, разработени въз основа на най-нови статистически данни и теренни проучвания. Не само богатото съдържание и разнообразието в мащабите, но и начините на подреждане и компоновка на страниците, спосибите на изображение и употребените условни знаци, цветното и шриховите оформление на картите говорят за едно напълно съвременно издание.

Поради бързото икономическо развитие на страната и промените в учебните програми се наложи през следващите години да се създадат отделни атласи за всеки клас, поради което разглежданият учебен географски атлас бързо изигра своята роля.

През 1960 г. за задоволяване нуждите на притежателите на моторни превозни средства и развиващия се мототуризм се изработи и отпечата „Маршрутен атлас на пътищата в България“, съдържащ 121 стр. с карти и реклами.

През 1961 г. излезе от печат „Географски атлас за IV кл.“, предназначен за най-малките ученици, изучаващи география, а през 1962 г. се издаде „Географски атлас за V и VI кл.“, съдържащ карти на континентите, и „Учебен географски атлас за VII клас“ с карти на България.

Важно събитие в развитието на историческата картография в България се явява излезният от печат през 1963 г. „Атлас по българска история“, съвместно издание на Българската академия на науките и ГУГК — Картпроект. Този атлас коренно се отличава от споменатите вече исторически атласи. Това е първото научно картографско произведение, което отразява цялостно миналото на българските земи и историческото развитие на българския народ от неговото създаване до наши дни. За пръв път се изобразява картографски икономическото и културното развитие на България през вековете. Целият атлас е плод на самостоятелна изследователска работа на авторския колектив в състав: акад. Д. Косев, проф. Д. Ангелов, проф. Ив. Дуйчев, ст. н. сътр. Н. Тодоров, ст. н. сътр. В. Миков, ст. н. сътр. Г. Тодоров и П. Коледаров. Об-

щият му обем възлиза на 87 стр., формат 32/24, от които 69 стр. са с картен материал, а останалите 18 стр. са показалец на наименованията.

Друго издание през 1963 г., предназначено за широк кръг читатели, е „Атлас на света“ (двоен формат). В него са поместени голям брой политически карти на различните части на света и на отделните държави, а така също и подробна справочна информация за всички страни по света.

С излезлите през 1964 г. „Географски атлас по обща физическа география и география на страните“, предназначен за VIII и IX клас (65 стр.) и „Географски атлас на България за X клас“ (40 стр.) се задоволяват нуждите на нашите училища с географски атласи.

През 1964/1965 г. под редакцията на проф. Ст. Стойков излизат двете части на първия лингвистичен атлас в България, озаглавен „Български диалектен атлас“. През същото време бе изработен и отпечатан първият „Хидроложки атлас на НРБ“, съставен по авторски материали на научните сътрудници от Института по хидрология и метеорология при БАН. Атласът съдържа 64 карти и схеми за 12-те по-големи поречия в страната. Картографско изображение са намерили редица хидроложки характеристики, като модул и разпределение на водния отток, плаващи наноси, температура и химизъм на речните води и пр. Общият му обем възлиза на 116 стр., включително обяснителния текст, приложен в края, напечатан на български, руски и английски език. По-голямата част от картите са в мащаб 1:1 500 000, разположени на една страница с формат 45/34 см.

Важен етап в развитието на тематичната картография в България е започналата работа по издаването на серия от атласи на окръзите. В началото на 1966 г. бе издаден първият атлас от тази серия — „Атлас на Врачански окръг“. Подготвен за печат е и „Атлас на Бургаски окръг“. В работа са атласите на Сливенски, Русенски и Великотърновски окръг, а има заявка за изработване атласи на Софийски, Старозагорски, Шуменски, Толбухински и Търговишки окръг. Тези атласи са в обем от 60 до 80 печатни страници, формат 24/16 см и имат за цел да дадат по възможност по-пълна и подробна характеристика на дадения окръг, на неговата природа, население, икономика, просвета, култура, социално-битово обслужване и здравеопазване, физкултура и спорт, туризъм и революционни борби.

В началото на 1967 г. е издаден „Атлас по стара и средновековна история за V и VI клас“ на училищата, а са подготвени за печат „Атлас по нова история за VIII и IX клас“. Започната е работа и по „Атлас по най-нова история за X кл.“, така също и „Исторически атлас за IV клас“. В работа са още нов „Атлас на пътищата в България“ и „Атлас на 100-те национални туристически обекта в България“.

Върхът на нашата картографска продукция на дадения етап от развитието на страната ще представлява националният „Атлас на Народна република България“. Той ще бъде ценно нагледно пособие при разработката на народностопанските планове и мероприятията за по-рационалното използване на природните ресурси, за по-нататъшното развитие на нашата икономика. Чрез него нашата страна ще се представи пред външния свят не само с успехите, постигнати през годините на народната власт, но по-конкретно и с успехите, които завоюва нашата родна картография.

ЛИТЕРАТУРА

- Бешков, А. — Национален атлас на България, сп. на БАН, год. VIII (1963), кн. 4.
 Белчева — Попсазова, Д. — Обзор на картографската сбирка, съхранявана в Народната библиотека „Кирил и Методий“, Изв. на Нар. библи. „Кирил и Методий“, т. X.
 Гунчев, Г. — Българската география до Освобождението, Изв. на БГД-во. кн. VI (1935).

- Гълъбов, Ж. — Относно Националния атлас на България, Пробл. на географията на НРБ, София, 1964.
- Данева, М., Й. Савов — Бележки за климатичния атлас на България, Изв. на БГД-во, кн. II (XII), 1959.
- Динев, Л. — Първият български глобус, сп. География, кн. 1, 1953.
- Иширков, А. — Карта на сегашна България, Тракия, Македония и на прилежащите земи (пояснителни бележки), София, 1924.
- Канев, Д. — 120 години от излизането на първата карта на България на български език, сп. География, кн. 10, 1963.
- Лаков, Л. — Развитие на гражданската картография в България при народната власт и някои основни проблеми, Изв. на БГД-во, кн IV (XIV), 1964.
- Рангелова, В. — Учебни карти и атласи, издадени през последните 15 години, сп. История и география, кн. 4, 1959.
- Савов, Й. — Христо Г. Данов — основоположник на българската учебна картография, сп. География, кн. 8, 1965.
- Чуркин, В. Г. — Географические атласы, Изд. АН СССР, Москва — Ленинград, 1951